

УДК 821.133.1

З.М. Таран**НОВАТОРСТВО ЕДМОНА ГОНКУРА В РОМАНІ
«ДІВКА ЕЛІЗА»**

Творчість французького письменника Едмона Гонкура в зарубіжному та вітчизняному літературознавстві розглядалася вкрай рідко, та й то переважно в аспекті його творчої співпраці з братом Жулем Гонкуром (І. Карабутенко, Г. Меньшиков, О. Пономарьова, Б. Реїзов, В. Шор та ін.). Смерть Жуля в 1870 р. перервала спільну діяльність митців. Тривалий час Едмон Гонкур не міг отямитися після важкого удару долі, але згодом вирішив продовжувати письменницьку працю і самостійно створив чотири романи: «La Fille Élisa» («Дівка Еліза», 1875), «Les Frères Zemganno» («Брати Земганно», 1879), «La Faustin» («Актриса Фостен», 1882), «Chérie» («Шері», 1884), а також низку розвідок про мистецтво. Романи Е. Гонкура майже не потрапляли в поле уваги науковців. Та й самі твори Е. Гонкура видавалися вкрай рідко. Українською мовою його романи досі не перекладені. Російські переклади (створені доволі давно) не доступні широкому загалу читачів. Роман «Шері» виданий 1884 р. в Санкт-Петербурзі редакцією журналу «Иллюстрированный мира в перекладі Д. Коропчевського [3]; роман «Дівка Еліза» уперше опублікований у Москві-Ленінграді 1927 р. в перекладі М. Зігомала за редакцією Горліна [1]; романи «Брати Земганно» та «Актриса Фостен» видані в 1972 р. в перекладі Д. Ліфшица [2].

У зв'язку з тим актуальність статті зумовлена потребою уведення в український науковий дискурс романної спадщини Е. Гонкура, яка має велике значення для осмислення тенденцій літературного процесу в Європі того часу. Мета статті – розглянути роман «Дівка Еліза» в контексті творчих шукань митця і розвитку французького роману кінця ХІХ ст., а також виявити художнє новаторство письменника, нові стильові рішення, запропоновані автором в образотворчості та зображенні середовища.

© З.М. Таран, 2015

<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.45554>

Роман «Дівка Еліза» (1875) став першим твором, написаним Е. Гонкуром самостійно після смерті брата (хоча задум твору вони виношували удвох). Цей твір тематично пов'язаний із романом «Жерміні Ласерте», де порушується проблема важкого становища жінки з народних «низів» в умовах буржуазного суспільства. Однак Е. Гонкур розвиває цей задум і йде далі в зображенні впливу соціуму на долю людини.

Якщо Жерміні Ласерте була служницею, то Еліза в романі Е. Гонкура постає повією, сама професія якої давала можливість авторові показати величезну глибину падіння жінки та розкрити роль середовища в її трагедії. А те, що Еліза-повія стала ще й убивцею, надало несподіваний поворот розвитку сюжету. Е. Гонкур як романіст був близький до шукань Г. де Мопассана, порушивши проблему проституції, її причин та наслідків у тогочасному суспільстві. Утім, на прикладі долі Елізи Е. Гонкур показав тісний зв'язок проблеми проституції із проблемами злочинності, судоустрою, прав людини взагалі.

У романі «Дівка Еліза» «правда життя» постає вражаюче неприхованою, брутальною. Спираючись на поетику натуралізму, автор використовує сучасну розмовну лексику для зображення життя Елізи, доньки акушерки з Ля-Шапель, котра таємно займалася злочинним ремеслом. Маленька дівчинка Еліза стала мимовільним свідком жахливих випадків, у яких брала безпосередню участь її мати. Як й інші письменники-натуралісти того часу (Е. Золя, А. Доде), Е. Гонкур створює достовірний життєпис своєї героїні. Однак слід відзначити, що біографічний сегмент у романі «Дівка Еліза» значно скорочено порівняно, наприклад, із «Жерміні Ласерте». Розповідач дуже стисло (і без власних оцінок, як романіст-дослідник) повідомляє про дитинство Елізи (лише найсуттєвіше, щоб пояснити її подальший шлях). Головну увагу автор приділяє її дорослому життю.

Крок за кроком розповідач веде читачів слідом за Елізою темними вулицями й провулками, куточками міських та сільських будинків розпусти, де мешкала героїня. Натуралістичні описи поєднуються у творі з авторськими науково-філософськими роздумами про причини проституції, місце жінки в суспільстві, роль середовища, систему

суспільного покарання. Е. Гонкур у цих роздумах дещо відступає від принципів натуралізму, прямо висловлюючи своє ставлення до тих чи інших питань.

Натуралістичні елементи поєднуються у творі з елементами течій раннього модернізму, зокрема імпресіонізму. Так, об'єктивна розповідь у романі «Дівка Еліза» час від часу переривається імпресіоністичними замальовками, які увиразнюють образ головної героїні, підкреслюють трагізм її життя.

У роман «Дівка Еліза» введено чимало динамічних описів, поданих крізь вікно транспорту. Вікно набуває особливого значення. З одного боку, це ніби рама для побаченої картини, а з іншого – це своєрідна межа між тим, що відбувається тут і тепер, і тим, що могло б бути в житті героїні. Це також своєрідна границя між внутрішніми станами Елізи, коли в її душі відбувалася боротьба добра і зла. Наприклад, коли Еліза вирішила втекти від своєї матері й присвятити себе ганебному ремеслу, її погляд з вікна омнібуса вихоплює миттєву картину: «...сквозь густую пелену падавших хлопьев снега Элиза увидела большой деревянный крест, дрожавший под порывами ледяного ветра, и на нем – Христа с кровоточащими ранами; распятие точно стонало от ударов ветра, засыпавшего его снегом... Несколько минут спустя Элиза увидела вдали красный огонек у одиноко стоявшего среди пустыря домика. Когда они подъехали ближе, она разглядела, что это был большой четырехугольный фонарь...» [1, с. 32]. Образ Христа з нечіткими обрисами (побачений крізь сніг) і образ червоного ліхтаря (який дає особливий відтінок засніженому пейзажу) пов'язані між собою з допомогою контрасту, який позначає початок морального падіння Елізи.

Приєм миттєвої імпресіоністичної замальовки Е. Гонкур застосує й пізніше, коли Еліза їде в арештантському вагоні до місця ув'язнення. Крізь щілину в стіні вагона вона лише на мить побачила таку картину: на тлі прекрасної природи чоловік, жінка та діти йшли до свого будинку. Цей пейзаж має прихований психологічний підтекст: щасливою могла бути й доля героїні, якби вона не обрала хибний шлях.

Імпресіоністичні картини часто увиразнюють ключові моменти трагічної долі Елізи. Коли Елізу судять за вбивство, зал засідань освітлений червоним світлом від лампи на столі судді, а також тьмяним відсвітом запалених люстр, у світлі яких все зливалося в єдину палітру – темні групи адвокатів, силуети жінок, червоні та чорні мантії. У грі штучного світла й тіней виділяється чорний прямокутник дверей, звідки мала з'явитися Еліза, котру судять. А поки вона не вийшла, на стіні увагу публіки привертає її старенький капелюшок із «вицвілою стрічкою». Ця «вицвіла стрічка» (один із «людських документів», які так любили збирати для своїх романів Е. і Ж. Гонкури) стає виразною художньою деталлю, символом невдалого життя героїні, яке після суду стає ще гіршим. Під час вироку Еліза в розпачі хапає капелюшок і притискає до обличчя, до очей і носа, перетворюючи капелюшок на жмуток мокрої тканини.

Е. Гонкур застосовував різноманітні прийоми натуралізму та імпресіоністичного письма для створення непривабливих картин міського «дна», життя повій. Неприхована повсякденність стала головним об'єктом уваги автора в цьому романі. Образ Елізи постає органічно вписаним у суспільне середовище, яке морально калічить людей і призводить їх до трагедії. Звернімо увагу на те, що образ Елізи зображений не тільки прямо та достовірно, а й у віддзеркаленому відображенні – крізь призму особистих вражень та асоціацій розповідача. Він ніби спостерігає за жінкою здаля, і вона видається йому різною залежно від обставин, освітлення, ситуації. Наприклад, портрет Елізи на вулиці у світлі газових ліхтарів, які поступово згасали. Розповідач відзначає нетверду ходу, якою йшла Еліза. Рухливі темні тіні оточували її постать, і вона з часом, як здається розповідачеві, перетворилася із молоді високої жінки на стару й зігнуту тіль – карикатуру повії.

Опановуючи досвід художників Е. Дега, К. Пісарро, А. Тулуз-Лотрека, Е. Гонкур створив у романі «Дівка Еліза» чимало масових сцен, виконаних в імпресіоністичній манері. Зокрема в атмосфері тютюнового диму, який стирає обриси людей, у яскравому світлі червоних ліхтарів зображуються повії з оголеними тілами й масою

білої білизни, на тлі якої вирізняються сіро-жовті обличчя. Згодом жінки, як пише Е. Гонкур, стають схожими на «брудну білизу», яку «викидають» на вулицю.

Кілька сцен у романі «Дівка Еліза» вибудовані в стилі картин Е. Мане і П.О. Ренуара. Наприклад, коли Еліза розчісує волосся іншої повії – Александрині. Тут письменника, як і художників-імпресіоністів, цікавить не сам об'єкт зображення, а ефект світла, що падає на людське тіло, даючи відповідне враження. Як художники-імпресіоністи, Е. Гонкур уважав, що прекрасним у мистецтві може бути будь-який предмет, образ, узятий із самого життя. Тому він яскраво малює словом, не даючи оцінку моральним якостям жінок-повій, а просто зупиняючись на фізіологічних та психологічних моментах їхнього існування.

Образ дівки Елізи в романі Е. Гонкура постає об'ємним з погляду психологізму. Автор зображує не тільки зовнішні колізії в житті героїні, а також її приховану внутрішню сутність. Живучи в будинках розпусти, Еліза не втратила жіночої сутності, здатності кохати. Вона прагнула любові й розуміння, що підкреслюється автором з допомогою прекрасних імпресіоністичних пейзажів природи. Ось, наприклад, героїня зображується разом із солдатом-піхотинцем на тлі лісового пейзажу. Все глибше й глибше вони входили в темний Булонський ліс, поки не опинилися перед великою брамою, за якою виднілися кущі троянд із білими й рожевими квітами. Ця закохана пара, органічно вписана в природний пейзаж на фоні темної брами (ніби рами для живописної картини), створює враження мимолітного щастя, яке вперше пізнала Еліза.

Однак той, кого вона так щиро покохала, напав на неї, як звір, і Еліза обороняється від нього (тим самим захищаючи почуття) ножем, яким щойно зрізала квітки для букету. Мотив злочину Елізи виокремлює пейзаж природи, що миттєво вихопив її погляд: «О, этот момент! Она слишком хорошо его помнила! Солнце жгло немилосердно, как это бывает иногда в апреле... В воздухе, насыщенном пряным ароматом цветущих вишен родной стороны, кружились комары... могильные плиты скрывались под кучами хвороста...на

деревьях не было еще листьев и только набухшие почки блестели на солнце... И среди этой весенней природы она видела перед собой лицо своего любовника с какой-то глупой, бессмысленной улыбкой. О, это продолжалось не более секунды, одно мгновение! Он ринулся на нее, на нож, который она держала в руке, и, падая на колени, раненый, все еще старался обнять ее, сжать в своих слабеющих руках...» [1, с. 159].

Новаторством Е. Гонкура в галузі роману стало також те, що письменник увів у нього імпресіоністичні картини в'язничного життя. Це була нова для французької літератури (тоді заборонена) тема. Автор прямо не пише про те, як важко доводилося Елізі жити в неволі. Він не вдається ані до авторських роздумів, ані до прямої мови героїні (адже їй було заборонено говорити). Однак що ж засвідчує її тяжке становище у в'язниці? Лише стислі «людські документи» (розпорядок дня, тюремне меню, поодинокі листи та ін.) й розлогі імпресіоністичні замальовки, обрамлені простором камери, в'язничного двору, лікарні.

У романі «Дівка Еліза» Е. Гонкур використав, окрім реальних пейзажів, пейзажі-спогади, виконані теж в імпресіоністичній манері. Це останні спогади Елізи про своє життя. У них утілено весь біль жіночого серця, котре так прагнуло кохання і не знайшло його. У пейзажах-спогадах знайшла відбиток і жіноча мрія, яка не могла здійснитися в умовах тогочасного суспільства.

У калейдоскопі пейзажних замальовок – найкращих спогадах Елізи, коли вона була дитиною і ще не знала бруду життя, зла й насильства, героїня постає чистою і невинною, як прекрасне дитя природи й Боже створіння. Ось вона йде до церкви помолитися образу Святої Діви. Ось Різдво Христово з його святковою атмосферою й очікуванням дива... Ось зимовий пейзаж на тлі чистого білого снігу... А ось селянське свято, на якому Еліза зображується в яскравій юрбі селян, вирізняючись поміж них юною грацією і капелюшком із квітами... І останній спогад – квітучі вишні та пелюстки, які сипалися на волосся та обличчя Елізи, а вона йшла і йшла весняним садом, що здався їй помешканням Діви Марії. «Иногда падающие

лепестки дуновением ветра уносились в сторону, минуя ее – тогда грациозными движениями рук она старалась создать воздушный круговорот, чтобы привлечь их к себе. Так проводила она целый день под деревьями, а цветочный снег все падал и падал...» [1, с. 196].

Слід відзначити, що в останній період творчості Е.Гонкура надзвичайно цікавили «артистичні натури», які давали можливість розкриття складних емоційних станів. Наприклад, актори театру («Актриса Фостен»), циркачі («Брати Земганно»), юна дівчина, що сама творить свій чарівний образ («Шері»). Еліза фактично розпочинає цей ряд «артистичних» образів в одноосібній спадщині Е. Гонкура. Хоча героїня походила з «низів», але мала велику схильність до читання романтичної літератури, яка розвинула в ній естетичний смак, емоції, почуття. Тому образ Елізи є напрочуд мінливим, гнучким, пластичним у психологічному плані. Вона є цікавим об'єктом для спостережень автора, котрий утверджує багатогранність жінки, навіть якщо вона не належить до аристократичного класу.

Роман Е. Гонкура «Дівка Еліза» має ретроспективну композицію. Твір починається фактично з фіналу – суду над героїнею, який є наслідком різних подій у житті героїні. Сюжет розгортається концентрично, з кожним епізодом поглиблюючи уявлення про важкий стан жінки у суспільстві. Кожен новий епізод, з одного боку, є поясненням причини трагедії Елізи, а з іншого боку, є її виправданням і осудом самого середовища, яке призвело героїню до падіння.

Отже, Е. Гонкур виступив у романі «Дівка Еліза» як письменник-дослідник, порушивши проблему проституції у зв'язку із загальним станом суспільства. Узявши за об'єкт зображення повію та злочинницю, Е. Гонкур у стилістиці натуралізму розкриває причини трагедії жінки. Він утверджує право мистецтва на зображення будь-якої «натури», будь-яких «людських документів», якщо вони характерні для певної доби. Водночас елементи натуралізму в романі «Дівка Еліза» органічно поєднуються із елементами імпресіонізму (портрет, пейзажні замальовки природи, зображення в'язничного життя, почуттів та мрій героїні). Тож Е. Гонкур був сміливим новатором не тільки в галузі відкриття нових «заборонених» тем, але і в художніх

рішеннях, які сприяли розвитку натуралізму й модернізму у французькому романі.

Література

1. Гонкур Э. и Ж. Девка Элиза / Э. и Ж. Гонкур. – М.-Л., 1927. – 205 с.
2. Гонкур Э. и Ж. Жермини Ласерте. Братья Земганно. Актриса Фостен / Э. и Ж. Гонкур. – М.: Художественная литература, 1972. – 592 с.
3. Гонкур Э. Шери: [пер. з фр. Д.А. Коропчевского] / Э. Гонкур. – СПб.: Издание редакции «Иллюстративного мира», 1884. – 150 с.
4. Карабутенко І. Творчі уроки Гонкурів / І. Карабутенко // Всесвіт. – 1980. – № 7. – С. 175-183.
5. Меньшиков Г.Ф. Братья Гонкуры / Г.Ф. Меньшиков. – Самарканд, 1985. – 60 с.
6. Пономарьова О.О. Естетика і художня система творчості братів де Гонкурів: автореферат дис.... канд. філол. наук: 10.01.04 / О.О. Пономарьова. – К., 1994. – 21 с.
7. Реизов Б. Особенности французского романа в XIX веке / Б. Реизов // Вопросы литературы. – 1968. – № 4. – С. 136-152.
8. Шор В. Братья Гонкуры: их эстетика и романы / В. Шор. Гонкур Э. и Ж. Жермини Ласерте. Братья Земганно. Актриса Фостен. – М.: Художественная литература, 1972. – С. 5-26.
9. Goncourt, Edmond de La Fille Éliisa / Edmond de Goncourt. – Paris: Éditions Sillage, 2012. – 158 p.
10. Goncourt, Edmond de Les Frères Zemganno / Edmond de Goncourt. – Paris: G. Charpentier éditeur, 1879. – 375 p.
11. Goncourt, Edmond de La Faustin / Edmond de Goncourt. – Paris: G. Charpentier éditeur, 1882. – 343 p.
12. Goncourt, Edmond de Chérie / Edmond de Goncourt. – Paris:, 1921. – 272 p.

Анотація

З.М. Таран. Новаторство Едмона Гонкура в романі «Дівка Еліза»

У статті розглядається роман французького письменника Едмона Гонкура «La Fille Éliisa» («Дівка Еліза») як вияв художнього новаторства митця. Одноосібна діяльність Е. Гонкура (після смерті брата Жуля) практично не була предметом спеціального дослідження, тому вивчення романної спадщини Е. Гонкура пізнього періоду творчості є важливим для розширення уявлень про специфіку літературного процесу у Франції кінця XIX ст. та

розвиток європейського роману. У статті відзначено новаторство письменника у висвітленні теми проституції у зв'язку із проблемами тогочасного середовища та важким становищем жінки. Особливу увагу приділено взаємодії натуралістичних та імпресіоністичних елементів у романі «La Fille Élisa». Виявлено нові рішення Е. Гонкура у створенні достовірних та «артистичних» образів, зображенні суспільного «дна», портретуванні та змалюванні різних видів пейзажів (природних і міських, динамічних, пейзажів-спогадів тощо). Е. Гонкур розумів роман як жанр «науковий», створений на підставі «людських документів». «Науковість» роману «La Fille Élisa» забезпечувала не тільки поетика натуралізму, а й способи імпресіоністичного письма. Імпресіонізм Е. Гонкур розглядав як засіб посилення достовірності твору, його зв'язку із реальним життям.

Ключові слова: Едмон Гонкур, роман, натуралізм, імпресіонізм, образ, пейзаж, стиль.

Аннотація

З.М. Таран. Новаторство Едмона Гонкура в романе «Девка Элиза»

В статье рассматривается роман французского писателя Эдмона Гонкура «La Fille Élisa» («Девка Элиза») как проявление художественного новаторства. Единоличная деятельность Э. Гонкура (после смерти брата Жюля) практически не была предметом специального исследования, поэтому изучение романного наследия Э. Гонкура позднего периода творчества является важным для расширения представлений о специфике литературного процесса во Франции конца XIX ст. и развитии европейского романа. В статье определяется новаторство писателя в освещении темы проституции в связи с проблемами среды и тяжелым положением женщины того времени. Особое внимание уделяется взаимодействию натуралистических и импрессионистических элементов в романе «La Fille Élisa». Выявлены новые решения Э. Гонкура в создании достоверных и «артистических» образов, в изображении общественного «дна», в портретировании и описании разнообразных пейзажей (природных и городских, динамических, пейзажей-воспоминаний и др.). Э. Гонкур понимал роман как жанр «научный», созданный на основе «человеческих документов». «Научность» романа «La Fille Élisa» обеспечивается не только поэтикой натурализма, но и средствами импрессионистического стиля. Импрессионизм Э. Гонкур рассматривал как способ усиления достоверности произведения, его связи с реальной жизнью.

Ключевые слова: Эдмон Гонкур, роман, натурализм, импрессионизм, образ, пейзаж, стиль.

Summary

Z.M. Taran. Innovation of Edmond Goncourt's Novel «La Fille Élisa»

The article discusses the novel by the French writer Edmond Goncourt «La Fille Élisa» («The Girl Eliza») as a manifestation of artistic innovation. The sole activity of E. Goncourt (after the death of the brother of Jules) was the subject of special study, so the study of the novel heritage of E. Goncourt's late period of creativity is important for the expansion of ideas about the specifics of the literary process in France of the late nineteenth century and the development of the European novel. This article defines the innovation of the writer in covering the subject of prostitution in connection with the problems of the environment and the plight of women of that time. Special attention is paid to the interaction of naturalistic and impressionistic elements in his novel «La Fille Élisa». E. Goncourt have revealed new solutions in creating accurate and «artistic» images, in the public image of «bottom» in painting and the description of various landscapes (natural and urban, dynamic, landscapes of memories, etc.). He understood the novel as a genre «scientific», based on «human documents». The «science» of the novel «La Fille Élisa» is not only to the poetics of naturalism, but also by means of the impressionistic style. E. Goncourt considered impressionism to be a way to enhance the credibility of the story, its connection with real life.

Key words: Edmond Goncourt, the novel, naturalism, impressionism, image, landscape, style.

Інформація про автора

Таран Зінаїда Михайлівна – ORCID: 0000-0002-0380-5870; старший викладач кафедри романо-германської філології Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка; вул. Остроградського, 2, м. Полтава, 36000, Україна